

הסוגיא השבע עשרה – 'שתיתא' (לח ע"א)

1. שתיתא, רב אמר: שהכל נהיה בדברו, ושמואל אמר: בורא מיני מזונות.
2. אמר רב חסדא: ולא פליגי, הא בעבה הא ברכה; עבה – לאכילה עבדי לה, רכה – לרפואה קא עבדי לה.
3. מתיב רב יוסף: ושויין, שבוחשין את השתות בשבת ושותין זיתום המצרי; ואי סלקא דעתך לרפואה קא מכוין, רפואה בשבת מי שרי?
4. אמר ליה אביי: ואת לא תסברא? והא תנן: כל האוכלין אוכל אדם לרפואה בשבת וכל המשקין שותה! אלא מה אית לך למימר? – גברא לאכילה קא מכוין, הכא נמי – גברא לאכילה קא מכוין. לישנא אחרינא: אלא מה אית לך למימר – גברא לאכילה קא מכוין ורפואה ממילא קא הויא, הכא נמי – לאכילה קא מכוין ורפואה ממילא קא הויא.
5. וצריכא דרב ושמואל: דאי מהאי, הוה אמינא לאכילה קא מכוין ורפואה ממילא קא הויא; אבל הכא, כיון דלכתחלה לרפואה קא מכוין, לא לברייך עלויה כלל – קמשמע לן: כיון דאית ליה הנאה מיניה, בעי ברוכי.
- א. מחלוקת רב ושמואל בעניין הברכה על שתיתא
- ב. פרשנות של רב חסדא לעמדות של רב ושמואל ולפיה אין ביניהם מחלוקת
- ג. קושיא של רב יוסף על רב חסדא מברייתא, ותירוץ של אביי לקושיא
- ד. צריכותא

מסורת התלמוד

[1] שתיתא, רב אמר: שהכל נהיה בדברו. ירושלמי ברכות ו א, י ע"א-ע"ב ("רב הונא אמר הדא שתיתא... אומר עליו שהכל נהיה בדברו"). [2] לא קשיא, הא בעבה הא ברכה. בבלי שבת קנו ע"א. [3] ושויין, שבוחשין את השתות בשבת ושותין זיתום המצרי. שם. [4] כל האוכלין אוכל אדם לרפואה בשבת וכל המשקין שותה. משנה שבת יד ג. [5] קמשמע לן: כיון דאית ליה הנאה מיניה, בעי ברוכי. לעיל, לו ע"א (סוגיא ד, "שמן זית", פיסקא 10); שם (סוגיא ה, "קמחא", פיסקא 11).

רש"י

שתיתא מאכל העשוי מקמח קליות שנתיבשו בתנור בעוד שהשבליים לחים. עבה לאכילה עבידא ובמילתיה קיימא. שבוחשין מגיסין בכף לערבו יפה במימיו. זיתום המצרי מפורש במסכת פסחים (מב ב). וכל המשקים שותה אלמא לאכילה מכוין ורפואה ממילא הויא, הכי נמי – לאכילה מכוין כו'. הכי גרסינן וצריכא דרב ושמואל ואף על גב דתניא לענין שבת דאוכל הוא ומותר לאכלו בשבת, איצטריך למימר דטעון ברכה. הכי גרסינן דסלקא דעתך אמינא כיון דלרפואה קא מכוין לא לבעי ברכה קא משמע לן כיון דמתהני מיניה שהרי מאכל הוא בעי ברוכי. והלכתא לא גרסינן, ומהלכות גדולות הוא.

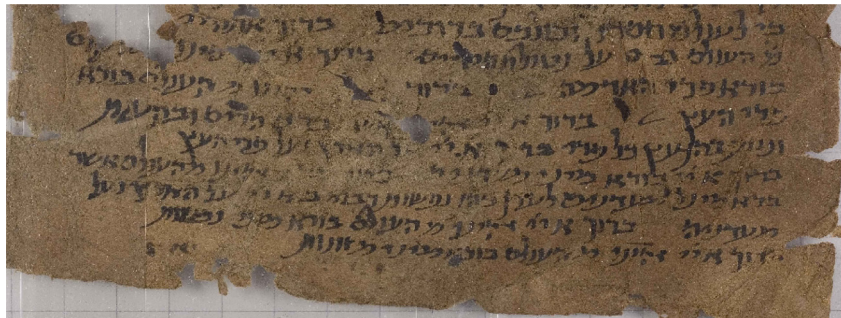
מהלך הסוגיא ותולדותיה

סוגיא זו עוסקת בברכה שמברכים על שתיתא, קמח קליות המהול במים או נוזלים אחרים.¹ היא מתקשרת אפוא הן לסוגיות שלפני האחרונה, שעסקו בברכה "בורא מיני מזונות", ובמיוחד לסוגיא יד, "חביצא", לעיל לו ע"ב, שעסקה בברכת "בורא מיני מזונות" הנאמרת על פירורי לחם, הן לסוגיא האחרונה (סוגיא טז, "דובשא") שעסקה בנוזלים הנוטפים מן הפרות או העשויים מפרות, אם ברכתם כברכת הפרי או ברכת "שהכל".²

לפי הסוגיא שלנו כפשוטה נחלקו רב ושמואל לגבי הברכה שמברכים על השתיתא: "רב אמר: שהכל נהיה בדברו, ושמואל אמר: בורא מיני מזונות" [1]. אך רב חסדא מסביר שאין כאן מחלוקת: רב התכוון לשתיתא רכה, המשמשת לשתיה ולרפואה,³ ואילו שמואל התכוון לשתיתא עבה, המשמשת לאכילה [2]. אף על פי שאסור לרפאות בשבת, מותר לבחוש שתיתא בשבת ולשתותה, מכיוון שהשותה נהנה מאכילתו אף אם מתכוון לרפואה [3-4]. רב ושמואל באים להשמיע לנו שלא זו בלבד שמותר לשתות שתיתא בשבת משום שיש הנאה בשתייתה, אלא ששתייה זו גם טעונה ברכה: אמנם אין מברכים על שתיתא דלילה כזו "בורא מיני מזונות", אבל על כל פנים מברכים עליה "שהכל", ואין אומרים שמכיוון שכונתו בעיקר לרפואה לא יברך עליה כלל [5].

מה ראה רב חסדא להוציא את המחלוקת מפשוטה ולפרש שאין כאן מחלוקת כלל, אלא "הא בעבה הא ברכה"? כפי שהסברנו בדיון בסוגיא י, "מזונות", לעיל לו ע"ב, רב חסדא ורב יוסף סברו שרב ושמואל תמימי דעים הם ש"כל שיש בו מחמשת המינים מברכים עליו בורא מיני מזונות", ואפילו אם הדגן הוא מיעוט הוא נחשב עיקר לצורך ברכה. אך למעשה זו הייתה העמדה של שמואל בלבד, ולא של רב. רב סבר שדין עיקר וטפל בתערובת דגנים כדין עיקר וטפל בכל מקום: הרוב הוא העיקר.⁴ האוקימתא של רב חסדא כאן בקשר לשתיתא אינה מוכחת מדברי רב ושמואל עצמם, ואדרבה: ברור שמי שניסח את דברי רב ושמואל בסוגיא שלנו בסגנון של מחלוקת, "שתיתא, רב אמר... ושמואל אמר...", סבר ששניהם עוסקים בכל סוגי השתיתא. כך עולה גם מירושלמי ברכות ו א, י ע"א-ע"ב:

רב הונא אמר: הדיא שתיתא והדיא מורתא שחיקתא⁵ אומר עליו שהכל נהיה בדברו.

ברכת בורא מיני מזונות, שהכל, אדמה ואחרות כולל כאלו לא ידועות,

כתב יד בית המדרש לרבנים ENA 2856.2

- 1 ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [1].
- 2 יש לסוגיא שלנו גם זיקה כל שהיא לסוגיא ה, "קמחא", לעיל, שעניינה הברכה על קמח הנאכל כמות שהוא. זאת במיוחד לדעת הראשונים הסבורים שאף הסוגיא ההיא עוסקת בקמח קלי, שאף הקשו מן הסוגיא ההיא על הסוגיא שלנו (ראו, למשל, חידושי הרשב"א לברכות לח ע"א, ד"ה שתיתא) – אך לעיל הכרענו שלא כדעתם; ראו לעיל, הדיון בסוגיא ה, "קמחא", עיוני הפירוש לפיסקא [1]. אך נראה פשוט שהסוגיא ההיא עוסקת בקמח רגיל, ולכן ההתלבטות שם היא בין ברכת "בורא פרי האדמה" ל"שהכל", ואילו הסוגיא שלנו עוסקת בקמח קליות, ולכן ההתלבטות היא בין ברכת "שהכל" לברכת "בורא מיני מזונות", כדין הדגנים המעובדים בצלייה, בישול או אפייה.
- 3 הראשונים נחלקו אם מברכים על השתיתא הרכה "שהכל" משום שעיקרה לרפואה ואין אוכלים אותה כדרכה, או משום שהקמח הקלי אינו בעין; ראו להלן בסמוך.
- 4 לתולדות ההלכה בנדון, ולגורמים שהביאו את רב חסדא ורב יוסף לסבור שאף רב סובר כשמואל בעניין זה, ראו לעיל, הדיון בסוגיא י, "מזונות", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: מימרות רב ושמואל".
- 5 מור שחוק. נראה שמברכים עליו "שהכל" ולא "בורא פרי העץ" משום שאינו פרי צמח המור, אלא שרף הנוטף מן העץ עצמו. ראו י' פליקס, עולם הצומח המקראי (לעיל, סוגיא טז הערה 5), עמ' 252-254, והשוו הדיון בעניין קורא לעיל, ברכות לו ע"א, סוגיא ו, "קורא".

רב הונא, תלמידו של רב, פוסק כאן כדעת רבו. מסתבר שאף רב הונא סבר שמברכים על שתיתא "שהכל" בכל מקרה, וזאת אף על פי שיש בה מחמשת המינים. נמצא שהמסורת שלפיה רב ושמואל סברו שניהם שמברכים "בורא מיני מזונות" על כל שיש בו מחמשת המינים אינה נחלת הכלל. כפי שהסברנו בדיון בסוגיא י, "מזונות", לעיל, רב סבר שבמאכלים הכוללים מיעוט דגן הדגן טפל, ומברכים עליהם כברכת הרוב.

מדברינו עולה שרב ושמואל בבבלי ורב הונא בירושלמי עסקו כולם בשתיתא רכה דווקא, שכן אילו היה מדובר בשתיתא עבה שרובה דגן אף רב ורב הונא היו צריכים להסכים שברכתה "בורא מיני מזונות". ואכן, מברייתא המובאת בבבלי שבת קנה ע"ב – קנו ע"א יוצא בבירור שהמילה "שתית" בלשון חז"ל שבמובאות מברייתות בבבלי מתייחסת לתערובת רכה דווקא של קמח קליות ומים או חומץ:

תנו רבנן: אין גובלין את הקלי, ויש אומרים גובלין... ושויין שבוחשין את השתית בשבת ושותים זיתום המצרי.

הווה אומר: נחלקו התנאים אם מותר לגבל את הקלי, דהיינו ללוש אותו לכדי עיסה של ממש על ידי גיבולו במים בשבת, אך הם תמימי דעים שניתן לבחוש את השתית, דהיינו להכין תערובת של קלי ומים בבחישה בלבד, ללא גיבול. מן הסתם ההבדל בין גיבול לבחישה הוא ההבדל שבין תערובת מוצקה לתערובת נוזלית, וכפי שמפרשת הגמרא שם, "הא בעבה הא ברכה". נמצינו למדים שדווקא הרכה מכונה "שתית", ונראה שהוא הדין לשתיתא שבמימרת רב הונא שבירושלמי ובמחלוקת רב ושמואל שבבבלי.⁶

אך רב חסדא סבר שרב ושמואל תמימי דעים הם שבכגון זה יש לברך "בורא מיני מזונות", משום ששאר המרכיבים נחשבים תמיד טפלים לעומת דגן, ללא קשר לשאלת רוב ומיעוט. לכן פירש רב חסדא שלרב מברכים "שהכל" על שתיתא רכה משום שהיא נועדה לרפואה. לשיטת רב חסדא מברכים "שהכל" על השתיתא הרכה הן לרב הן לשמואל לא משום שהדגן שבה מיעוט ואינו בעין – שהרי גם בכגון זה מחייבים רב ושמואל ברכת "בורא מיני מזונות" לשיטת רב חסדא וסוגיא י, "מזונות", לעיל – אלא משום שעיקרה לרפואה, ואין דרך לאכלה כך כלל. כן פירשו הרא"ה,⁷ הרשב"א,⁸ הריטב"א⁹ ואחרים.¹⁰

אך אם כן הדבר, הרי שהסוגיא שלנו סותרת לכאורה את סוגיא ד, "שמן זית", לעיל לה ע"ב, שם נאמר:

גופא: אמר רב יהודה אמר שמואל, וכן אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: שמן זית מברכין עליו בורא פרי העץ. היכי דמי? אילימא דקא שתי ליה – אוזוקי מזיק ליה... אלא: דקא שתי ליה על ידי אניגרון... אם כן, הוה ליה אניגרון עיקר ושמן טפל... הכא במאי עסקינן – בחושש בגרונו. דתניא: החושש בגרונו – לא יערענו בשמן תחלה בשבת, אבל נותן שמן הרבה לתוך אניגרון ובולע.

מן הסוגיא ההיא משתמע שכל עוד השמן עיקר מברכים על האניגרון המהול בשמן כברכת השמן, "בורא פרי העץ", אף על פי שעיקר כוונת השותה לרפואה. ולפי זה יש לברך גם על

6 כך נראה לפרש, ש"שתית" היא כינוי לקלי לאחר מהילתו במים, והברייתא מכנה את הקלי הנבחר "שתית" במקום קלי על שם סופו (ולא כדברי ד' הלבני, מקורות ומסורות למסכת שבת, ירושלים תשמ"ב, עמ' תה, שהציע לשחזר ברייתא שלפיה "אין גובלין את השתית, דברי רבי. רבי יוסי ברבי יהודה אומר גובלין. ושויין שבוחשין את השתית..."). אך ממקורות סוריים וערביים עולה שהשתיתא היא קמח שעורים קלויים שלפעמים מרטיבים אותו במים או שומן כדי להכין ממנו בלילה, והרושם הוא שהוא עבה ורובו דגן. אף המילה "קלי" ברות ב יב מיתרגמת בסורית "שחתיתא", ושם מדובר בקלי יבש לחלוטין. ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [1].

7 חידושי הרא"ה למסכת ברכות, מהדורת מכון אהבת שלום ירושלים, ירושלים תש"ס, על אתר, ד"ה רב אמר שהכל. וראה דיון מפורט בשיטות בנדון בדברי המהדיר שם, עמ' רפא-רפב, הערה 141.

8 חידושי הרשב"א על אתר, ד"ה שתיתא, מהדורות י' ברונר, ירושלים תשס"ז, עמ' רל. וראה דברי המהדיר שם, עמ' רכט-רל, הערה 170.

9 חידושי הריטב"א על אתר, ד"ה הא בעבה הא ברכה.

10 ראו ציונים בהערות המהדירים המצוינים בהערות 5-6 לעיל. כך עולה גם מפשוטם של דברי הרי"ף, ולא כפי שפירש תלמיד רבנו יונה ואחרים בלשון הרי"ף. ראו א' וייס, הערות לסוגיות הש"ס בבלי וירושלמי (לעיל, סוגיא א הערה 39), עמ' 31.

תערובת דגנים המשמשת תרופה "בורא מיני מזונות", כיוון שהדגנים נחשבים תמיד עיקר בתערובותיהם.

לכן פירשו הרמב"ם,¹¹ בעלי התוספות¹² ותלמיד רבנו יונה¹³ שמברכים על שתיא רכה "שהכל" משום שהיא נועדה לשתייה, ולא לאכילה. לשיטה זו, כל שנועד לשתייה דווקא ברכתו "שהכל", ללא קשר לשאלת הייעוד – לרפואה או להנאה. מקצת הראשונים הללו מביאים ראיה לכך מברייתא המובאת בבבא בתרא צו ע"ב שלפיה מברכים על שכר תמרים ושכר שעורים "שהכל", ולפי זה עלינו לומר שעל יין, וכן על שמן זית מהול באניגרון, מברכים "בורא פרי הגפן" ו"בורא פרי העץ" בהתאמה משום "דאשתנו לעילויא", אך על כל שאר המשקים מברכים "שהכל נהיה בדברו".

ברם, לפירוש זה קשה לשון משנתנו, ברכות ו א: "על פירות האילן הוא אומר: בורא פרי העץ חוץ מן היין, שעל היין הוא אומר: בורא פרי הגפן". מלשון המשנה משתמע שאלמלא מעמדו המיוחד היו מברכים על היין "בורא פרי העץ", ולא "שהכל". וכן מוקשית לפירוש זה המשנה הבאה בפירקין, המייעדת את הברכה "שהכל" לדברים שהם "מין קללה". האמוראים אמנם הרחיבו את המושג "מין קללה", כפי שראינו, כדי שיכלול גם מיצים של פרות שאין נוהגים ברגיל לסחטם, משום שהמיץ נתפס כדבר הגורע מעסיסיות הפרי, ובדוחק אפשר להסביר שאף לתיתת השעורה לשם הכנת שכר גורעת – ולו גם זמנית – מאיכות השעורה. אך ודאי שאין מקום לראות במהילת קמח קלי במים פגיעה במעמדו, ואין טעם לברך על השתיית "שהכל" דווקא.

זאת ועוד: לפירוש זה כל הדיון ברפואה אינו לעניין בסוגיא שלנו, והוכנס בו דרך אגב. תחילה קבע רב חסדא שרב ושמואל לא נחלקו, "הא בעבה הא ברכה". אחר כך נאמר בדרך אגב שהרכה משמשת לרפואה, קביעה שגוררה אחריה את הקושיא של רב יוסף והתשובה של אביי. לבסוף נאמר שדברי רב ושמואל נועדו ללמד הלכה בעניין ברכה על תרופות: אם יש לו גם הנאה ממנו, צריך לברך עליהם. אך לפירוש זה קביעה זו אינה במקום: החידוש של שמואל הוא שמברכים על שתיא רכה "שהכל" משום שהיא משקה, ולא מאכל מוצק!

אברהם וייס ביקש לפתור את הקשיים הללו דרך ביקורת הנוסח. הוא הצביע על נוסח כ"י מינכן לסוגיא שבו הצריכותא [5] חסרה, ונוספה בגיליון. כמו כן הצביע על כך שלגירסת הדפוס, כ"י מינכן ורוב העדים לא נאמר במפורש בפסקא [2] שהרפואה היא הטעם לברכת "שהכל". אדרבה: נאמר שהרכות של השתיא גוררת אחריה ברכת "שהכל", ורק דרך אגב הוזכרה העובדה ששתיא רכה משמשת בעיקר לרפואה. וזאת לעומת גירסת כתב היד פריז, "עבה דלאכילה עבידא בורא מיני מזונות רכה דלרפואה עבידא שהכל נהיה בדב", וגירסת כתב יד אוקספורד, "עבה בורא מיני מזונות דלאכלה, רכה שהכל נהיה בדברו דלרפואה", שבהם מפורש שברכת "שהכל" נגזרת מעניין הרפואה.¹⁴

ברם, גם לגירסת שלפנינו, וללא הצריכותא, נראה שבעל הגמרא ביקש לקשור את עניין ברכת "שהכל" עם העובדה שהשתיא הרכה משמשת לרפואה, ולא למאכל, גם אם נהנים ממנה דרך אגב. נראה, אפוא, כדעת הרא"ה, הרשב"א, הריטב"א וסיעתם ששיטת רב חסדא ובעל הסוגיא שלנו היא שכל שעיקרו לרפואה, אך יש ממנו גם הנאה, ברכתו "שהכל נהיה בדברו".

אשר לקושיא שהקשינו על הסוגיא שלנו מסוגיא ד לעיל, שלפיה מברכים על תערובת שרובה שמן זית כברכת שמן זית – "בורא פרי העץ" – אף על פי שכוונת השותה לרפואה, הועלו כמה תירוצים לקושיא זו על ידי הראשונים.¹⁵ אך נראה להציע שאף על שמן זית היה רב חסדא טוען שמברכים "שהכל" כשמטרתו לרפואה, ואילו הייתה אפשרות לבלוע שמן זית ביום חול כדי

11 וזה לשון הרמב"ם, הלכות ברכות ג ג: "...ואם היה רך כדי שיהיה ראוי לשתייה מברך עליו בתחלה שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות". הרמב"ם לא הזכיר את עניין הרפואה כלל.

12 תוספות ברכות לח ע"א, ד"ה והא תנן; תוספות רבנו יהודה שם, ד"ה ואי ס"ד; תוספות הרא"ש שם, ד"ה אמר ליה אביי.

13 תר"י ד"ה שתיא, דפי הרי"ף כו ע"א. וראו הדיון אצל וייס (לעיל, הערה 10), עמ' 31.

14 וייס (לעיל, הערה 10), עמ' 29-32.

15 ראו חידושי הרא"ה לברכות לה ע"ב, ד"ה אמר רב יהודה; חידושי הרשב"א לברכות לח ע"א, ד"ה שתיא; חידושי הריטב"א לברכות לו ע"א, ד"ה הכא במאי עסקינן.

לרפא מיחושי גרון היו מברכים על שמן הזית "שהכל". אך אין בולעים את שמן הזית משום שהוא מזיק, אלא מגרגרים בו בלבד, ובכגון זה אין מברכים עליו משום שאין נהנים ממנו, ובשבת מוסיף שמן לאניגרון ויוצר תערובת שרובה שמן ובוֹלֵע, ואף שלכאורה כוונתו לרפואה, בכגון זה עליו לטעון בלשון הסוגיא שלנו "גברא לאכילה קא מכוון ורפואה ממילא קא אתי". ואם לאכילה מתכוון, אזי מברכים על התערובת כברכת התערובת, ואם רובה שמן, ברכתה "בורא פרי העץ". ונראה שהוא הדין במקרה שלנו: אם בחש את השתית בשבת, כפי שמתואר בברייתא שהביא רב יוסף בפיסקא [3], אזי מברכים עליה "בורא מיני מזונות" בין בעבה בין ברכה, משום שאין היתר לעשות כן אלא אם כן "לאכילה קא מכוון ורפואה ממילא קא אתיא", ואם לאכילה מתכוון ברכתה "בורא מיני מזונות" אליבא דרב ושמואל, לפי רב חסדא וסוגיא י, "מזונות", לעיל לו ע"ב. אך מי שמכין שתית רכה ביום חול ו"לכתחלה לרפואה קא מכוון", מברך עליה "שהכל".¹⁶

עיוני פירוש

[1] שתיתא

ההוראה הבסיסית של המילה "שתיתא" או "שחתיתא" היא קלי או קמח קליות. המילה הסורית "שחתיתא" משמשת לתרגום המילה "קלי" בפשיטתא לרות ב יד. הרושם המתקבל מן המילונים הוא ש"שתית" או "שתיתא" סתם פירושה קמח קליות, וגם אם נוהגים לערב בה נוזלים, סתם שתיתא היא תערובת עבה שמהותה הבסיסית כקמח קליות ניכרת לעין. לפי הגדרת הערוך, "לוקחין תבואה שלא הביאה שלישי ומייבשין אותה בתנור ועושין מאכל מן הקמח",¹⁷ ומיכאל סוקולוף מגדיר את המילה "ש"ח <תיתא" בארמית גלילית barley flour,¹⁸ ואת המילה "שתיתא" בארמית בבליית porridge made from the meal of various grains or dried fruits.¹⁹

פרשנות זו מבוססת על תרגומים זהים לערבית שמצאנו למילה "שחתיתא" בסורית ולמילה "שתיתא" בארמית בבליית אצל הלכסיקוגרף הסורי בר בהלול ואצל הגאונים, בהתאמה. הן הגאונים הן בר בהלול מתרגמים את המילה הארמית במילה הערבית "סויק", שפירושה: קמח קליות או קמח פרות יבשים שניתן להרטיבו במים או בשומן ולעשות ממנו דייסה.²⁰ אך נראה ששימוש זה במילה הוא מאוחר, ומושפע ממנהגי האכילה של תקופת הגאונים: הערבים נהגו לאכול דייסה המורכבת מקמח קליות ומעט מים ושומן, והגאונים והלכסיקוגרפים הבינו בטעות שכך נהגו לאכול גם את השתית/שתיתא בימי התנאים והאמוראים. כבר עמדנו על כך שלפי העולה מן הברייתא המובאת בבבלי שבת קנה ע"ב – קנו ע"א, "קלי" ו"שתית" שניהם כינויים לקמח קליות, אך השתית היא תערובת נוזלית דווקא,²¹ שמכינים מקמח קלי המהול בחומץ רב. משנה שבת כד ג עוסקת בהאכלת בהמות בשבת, ובין היתר שנינו שם: "ונתנין מים למורסן, אבל לא גובלים". בהקשר לכך מובאת ברייתא בבבלי שבת קנה ע"ב שלפיה נחלקו רבי ורבי יוסי ברבי יהודה בעניין זה: "אין נותנין מים למורסן, דברי רבי. רבי יוסי בר יהודה אומר: נותנין מים למורסן". אך לצורך הכנת הקלי – קמח הקליות הנועד למאכל אדם – מתיר רבי יוסי ברבי יהודה אף לגבל, כפי שנאמר בהמשך הסוגיא שם:

תנו רבנן: אין גובלין את הקלי, ויש אומרים גובלין. מאן יש אומרים? אמר רב חסדא: רבי יוסי ברבי יהודה היא. והני מילי – הוא דמשני. היכי משני? אמר רב חסדא: על יד על יד.

16 לפירוש זה אכן קשה מדוע מברכים על השכר "שהכל" לפי הברייתא המובאת בבבלי בבא בתרא צו ע"ב. על כך ראו להלן, הדיון בסוגיא יט, "שלקות", עיוני הפירוש לפיסקאות [27-23].

17 ח' קוהוט, הערוך השלם (לעיל, סוגיא ה הערה 27), כרך ח, עמ' 187-188, ערך "שתית".

18 M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, p. 545 (לעיל, סוגיא י הערה 21).

19 M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic*, p.1185 (לעיל, סוגיא ג הערה 3).

20 ראו ציונים אצל סוקולוף, שם.

21 ראו לעיל, הערה 6.

ולא עוד אלא שאף רבי, שאסר אפילו לתת מים למורסן, מתיר לבחוש את השתית בתמהיל של קמח קליות, בשבת, משום שהתמהיל הזה הוא נוזלי ("שתית] רכה") ואין בכך גיבול של ממש:

ושוין שבוחשין את השתית בשבת ושותים זיתום המצרי.
והאמרת אין גובלין! לא קשיא, הא – בעבה, הא – ברכה.

ולא זו בלבד שהשתית מוגדרת כתמהיל נוזלי של קמח קליות, אלא מפורש בהמשך הסוגיא שלפי אמוראי בבל היא תמהיל של קמח קליות בחומץ דווקא, ולא במים:

והני מילי – הוא דמשני. היכי משני? אמר רב יוסף: בחול נותן את החומץ ואחר כך נותן את השתית, בשבת – נותן את השתית ואחר כך נותן את החומץ.

בהמשך הסוגיא מפורש שנהגו היתר אף בגיבול "שתיתא עבה", המכונה בברייתא "קלי", בבבל, כדעת רבי יוסי ברבי יהודה:

כתיב אפינקסיה דלוי: אמרית קדם רבי, ומנו – רבינו הקדוש, על דהו גבלין שתיתא בבבל, והוה צוח רבי, ומנו – רבינו הקדוש, על דהו גבלין שתיתא, ולית דשמיע ליה, ולית חילא בידיה למיסר – מדרבי יוסי ברבי יהודה.

ממכלול העדויות שבסוגיא עולה שהמילה "קלי" מתייחסת בעיקר לקמח קליות יבש, ואילו המילה "שתית" מתייחסת בעיקר לתערובת של קמח קליות יבש בחומץ. נהגו לכנות את קמח הקליות עצמו גם "שתית" על שם סופו. את השתית מוהלין בדרך כלל בחומץ ובוחשין, והיא המכונה שתיתא רכה. את ה"קלי" סתם, לעומת זאת, גובלין לפי הברייתא במעט מים או חומץ, והיא המכונה "עבה". אך לפעמים התייחסו גם לעיסת הקלי, שאותו גבלו במעט מים, בלשון "שתיתא", והיינו שתיתא עבה.

ברם, מבבלי עבודה זרה לח ע"ב עולה שישנם כמה סוגי שתיתא. הסוגיא שם עוסקת בשתיתא של גויים, אם יש לחוש שמא עירבו בה חומץ בן יין:

שתיתא – רב שרי, אבוה דשמואל ולוי אסרי. בחיטי ושערי כ"ע לא פליגי דשרי, בטלפחי דחלא כ"ע ל"פ דאסיר, כי פליגי – בטלפחי דמיא, מר סבר: גזרינן הא אטו הא, ומר סבר: לא גזרינן. ואיכא דאמרי: בטלפחי דמיא כ"ע לא פליגי דאסיר, כי פליגי – בחיטי ושערי, מר סבר: גזרינן הא אטו הא, ומר סבר: לא גזרינן. אמר רב: תרי מיני שתיתא שדר ברוזלי הגלעדי לדוד, דכתיב: משכב וספות וכלי יוצר חטים ושעורים וקמח וקלי ופול ועדשים וקלי. והשתא הוא דקא מפקי צני צני לשוקי דנהרדעא, ולית דחייש להא דאבוה דשמואל ולוי.

לפי הסוגיא ההיא, יש שתיתא העשויה קמח קליות ("חיטי ושערי"), אותה נהגו למהול במים דווקא, ויש שתיתא העשויה קמח עדשים, ואותה נהגו למהול בחומץ או במים. משמואל ב יז כח עולה שיש קלי של חיטים ושעורים ויש קלי של פול ועדשים, ובשני המקרים הכוונה היא כנראה לקמח העשוי מגרגרים קלויים. קשה באמת להסביר את העובדה שרב יוסף בבבלי שבת קנו ע"א משוכנע שהשתית היא תערובת רכה של קמח קליות בחומץ, ואילו לפי הסוגיא בעבודה זרה ברור שאין מערבים קמח קליות בחומץ אלא במים, והחשש הוא לתערובת קמח עדשים דווקא בחומץ. ואפשר שבפומבדיתא נהגו לאכול בעיקר שתיתא של עדשים, אותה נהגו למהול בחומץ, וכשרב יוסף נתקל בברייתא שלפיה בוחשים את השתית בשבת, וממנה ניכר שמדובר בשתית של קמח קליות חיטים או שעורים, הוא הניח שהנוזל שמערבים בו את הקמח הוא חומץ, כמו בשתיתא של עדשים, ולא היא: מן הסוגיא בעבודה זרה, המורכבת ממידע שהגיע מסורא ומנהרדעא, עולה ששתיתא של קמח דגן קלוי מהולה במים, ולא בחומץ.

בכל מקרה, הן מן הסוגיא בשבת הן מן הסוגיא בעבודה זרה עולה שאצל היהודים לא שימשה המילה "שתיתא" ככינוי לקמח קליות סתם, ובדרך כלל אף לא לקמח כזה שהורטב במעט מים או נוזל אחר, אלא לתמהיל נוזלי של קמח קליות במים או בחומץ. נראה, אפוא, שנחלקו רב ושמואל דווקא בתמהיל זה, וכפי שפירשנו לעיל, בדיון בסוגיא י, "מוזנות". רב סבר שמאכלי

דגנים דינם ככל המאכלים, והמיעוט טפל לרוב. במקרה שלנו קמח הקליות טפל למים או לחומץ, ומברכים על השתייתא כברכת המים או החומץ, "שהכל". שמואל סבר, לעומת זאת, שהדגן נחשב עיקר אף כשהוא מיעוט, ולכן מברכים על תמהיל זה "בורא מיני מזונות". ברבות הימים החלו לייחס עמדה עקרונית זו גם לרב, כפי שפירשנו בדיון בסוגיא ההיא,²² ולכן נאלץ רב חסדא להסביר שאף רב, כמו שמואל, סבור שמברכים על השתייתא הנאכלת "בורא מיני מזונות", בין אם רובה מים או חומץ בין אם רובה דגן. כשדרש רב לברך על השתייתא "שהכל" לא היה זה אלא משום שהיה מדובר בשתייתא רכה שנועדה לרפואה דווקא, ואף שמואל מודה בתערובות דגן שנועדו לרפואה שברכתן "שהכל".²³ רק החל מימי הגאונים פירשו שה"שתייתא" שבמקורותינו וה"שחיתא" שמקורות הסוריים היא ה"סויק" הערבי, קמח הטחון מקליות או פרות יבשים הנאכל כמות שהוא, או בתערובת של מעט נוזלים.

[2] **אמר רב חסדא: ולא פליגי, הא בעבה הא ברכה; עבה – לאכילה
עבדי לה, רכה – לרפואה קא עבדי לה.**

לשינויי הנוסח בדברי רב חסדא אלו, והדיוק של אברהם וייס משינויים אלו, ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה". את ההבחנה שבפי רב חסדא כאן, בין "שתייתא" עבה (המכונה "קלי") לשתייתא רכה ("שתיית"), מצאנו כאמור גם בבבלי שבת קנה ע"ב – קנו ע"א, בקשר להבחנה שבין הרישא והסיפא בברייתא שם:

תנו רבנן: אין גובלין את הקלי, ויש אומרים גובלין.
מאן יש אומרים? אמר רב חסדא: רבי יוסי ברבי יהודה היא.
והני מילי – הוא דמשני. היכי משני? אמר רב חסדא: על יד על יד.
ושוין שבוחשין את השתיית בשבת ושותים זיתום המצרי.
והאמרת אין גובלין! לא קשיא, הא – בעבה, הא – ברכה.

בבבלי שבת המשפט "לא קשיא, הא בעבה הא ברכה" משקף אל נכון את הפשט בברייתא המובאת שם: הפועל "גובלין" פירושו "לשים, עושים עיסה", ואילו הפועל "בוחשין" מתייחס לתמיסה נוזלית. לעומת זאת, ההבחנה בין עבה לרכה בסוגיא שלנו הומצאה על ידי רב חסדא לאור התפתחויות מאוחרות בהבנת עמדת רב בקשר לתערובות דגנים, בעוד שלפי ה"איתמר" עצמו [1] אכן "פליגי" רב ושמואל בקשר לשתייתא סתם, דהיינו שתייתא רכה.

מהו, אם כן, היחס בין דברי רב חסדא בסוגיא שלנו לבין דברי סתם התלמוד בסוגיא ההיא? לכאורה ההבחנה של רב חסדא נאמרה במקורה במקום שבו היא משקפת את הפירוש הפשוט – מסכת שבת. אך במסכת שבת מובאים הדברים בסתם, ודווקא לצד הערות אחרות על הברייתא המיוחסות לרב חסדא. לפי הכללים המקובלים במחקר התלמודי, הערה זו של סתם התלמוד מאוחרת היא לרב חסדא, ולפיהם עלינו לקבוע לכאורה שדברי רב חסדא כאן קדמו לדברים המובאים שם בשם סתם התלמוד.²⁴ אך דבר זה לא ייתכן: ההבחנה מתבקשת דווקא שם, ורב חסדא התייחס לברייתא ההיא: מדוע לא הסביר בעצמו את הברייתא במסכת שבת בדרך זו?

נראה ברור שרב חסדא שאב את ההבחנה מן הברייתא ההיא. ואף על פי שההבחנה המפורשת מובאת שם בסתם, אפשר שיש לייחסה לרב חסדא גם שם; עורך הסוגיא לא חש לרשום שוב את שמו של רב חסדא לאחר שתי ההערות הקודמות לברייתא שהובאו בשמו. אך יותר נראה שמדובר בהסבר פשוט לברייתא שקדם לרב חסדא. ההבחנה הובאה עוד לפני ימי רב חסדא

22 ראו לעיל, הערה 4, ולעיל, הדיון בסוגיא י, "מזונות", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: מימרות רב ושמואל".

23 ואף רב הונא, שפסק בירושלמי ברכות ו א, י ע"א-ע"ב, כרבו רב שעל השתייתא מברכים "שהכל", התכוון לשתייתא סתם, דהיינו: ברכתם "שהכל" בין אם נועדו לרפואה בין אם נועדו לאכילה, משום שרובם חומץ או מים ורק מיעוטם קמח קליות. לכן פסק רב הונא שם "הדא שתייתא והדא מורתא שחיקתא אומר עליו שהכל", שתייתא משום שרובו חומץ, ומור שחוק, שהוא שרף היוצא מגזע העץ, משום שהוא יוצא מן העץ אך אינו פרי העץ.

24 ראו ש"י פרידמן, "פרק האשה רבה בבבלי בצירוף מבווא כללי על דרך חקר הסוגיא" (לעיל, סוגיא ה הערה 21), עמ' 294-296; הנ"ל, תלמוד ערוך: השוכר את האומנין, כרך הנוסח (לעיל, סוגיא ט הערה 15), עמ' 23-33.

בתלמודם של האמוראים על הברייתא ההיא במסכת שבת בעילום שם, ורב חסדא הכיר אותה והשתמש בה כדי להסביר את דברי רב ושמואל בסוגיא שלנו. כיוצא בזה מצאנו גם במקומות אחרים בבבלי הערות קדומות למשניות וברייתות המובאות בסתם.²⁵

[3] ושותין זיתום המצרי

כתב יד אוקספורד גורס "זיתוס" במקום "זיתום",²⁶ וכן צריך להיות. מדובר במילה היוונית *zutos* או *zuthos*, כינוי לשכר שעורים מצרי, כעין הבירה שלנו.²⁷ הן השתית הן זיתוס המצרי עשויים שעורים ומים, ונראה ששניהם שימשו תרופות לאותן תחלואות: לפי בבלי פסחים מב ע"ב שימש זיתוס המצרי תרופה הן לעצירות הן לשלשול, ונראה שהוא הדין לשתיתא של קמח קליות. מן הסוגיא שלנו עולה ששניהם שימשו משקאות גם לבריאים, ולכן בשבת ניתן לטעון שסגולתם הרפואית היא משנית. בוחשים את השתית בשבת ושותים אותה מיד, אך את הזיתוס שותים ואין מכינים, וזאת משום שהכנת השתית אינה אלא בחישת קמח קליות מוכן מראש לתוך מים או חומץ, דבר הנעשה סמוך לפני השתייה, לעומת הכנת הזיתוס הדורשת לתיתת השעורים במשך זמן רב לפני השתייה.

שתית בירה בציור קיר מצרי, מאה יד לפנה"ס לערך

[4-5] ... אלא מה אית לך למימר? – גברא לאכילה קא מכוין, הכא נמי – גברא לאכילה קא מכוין. לישנא אחרינא: אלא מה אית לך למימר – גברא לאכילה קא מכוין ורפואה ממילא קא הויא, הכא נמי – לאכילה קא מכוין ורפואה ממילא קא הויא. וצריכא דרב ושמואל: דאי מהאי, הוה אמינא לאכילה קא מכוין ורפואה ממילא קא הויא; אבל הכא, כיון דלכתחלה לרפואה קא מכוין, לא לברין עלויה כלל – קמשמע לך: כיון דאית ליה הנאה מיניה, בעי ברוכי.

שני הלשונות המובאים בדפוס דומים זה לזה וזהים בתוכנם, כפי שהעיר אברהם וייס.²⁸ בשאר

25 ראו מ' בנוביץ, פרק שבועות שתיים בתרא (לעיל, סוגיא ב הערה 10), עמ' 111, 227-228.

26 הנוסח "זיתוס" נמצא גם בכתב יד פרמה למשנה פסחים ג א, בירושלמי פסחים ג א, כט ע"ד, וברבים מעדי הנוסח בבבלי פסחים מב ע"ב.

27 ראו ח' קהוט, הערך השלם (לעיל, סוגיא ה הערה 27), כרך ג, עמ' 326-327, ערך "זיתוס"; S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwoerter im Talmud, Midrasch und Targum*, Band II, pp. 247-248; I. Loew, (52 הערה ב הערה 52);

Die Flora der Juden, Band I, pp. 718-719 (לעיל, סוגיא ד הערה 11).

28 וייס (לעיל, סוגיא א הערה 39), עמ' 33.

עדי הנוסח מובאת רק הגירסא השנייה, הארוכה יותר, או כיוצא בה.²⁹ ונראה שבלשון הראשון הקצר הושמט המשפט "ורפואה ממילא קא הויא" משום שהוא חוזר בצריכותא שבפיסקא [5], ואין בו צורך של ממש עד להבחנה המשולשת שבצריכותא בין (א) דבר המשמש לרפואה ולאכילה, כשהאוכל מתכוון בעיקר לאכילה, (ב) דבר המשמש לרפואה ולאכילה, אך האוכל מתכוון בעיקר לרפואה, ו-(ג) דבר המשמש לרפואה בלבד.

הצריכותא [5] כולה חסרה בכתב יד פריז ובקטע אוקספורד. אין המדובר בצריכותא קלטית, שכן שאלת הברכה על השתית שונה מאוד משאלת שתייתה בשבת, וגם לפי קני המידה של בעלי הצריכותא התלמודיים, שהם במקרים רבים רבנן סבוראי,³⁰ האפשרות לוותר על אחת ההלכות נראית מופרכת אפילו כ"הוה אמינא". אברהם וייס סובר שמדובר בתוספת מאוחרת שנוספה בהשפעת הדיון בשמן זית בסוגיא ד, "שמן זית", לעיל לה ע"ב:³¹

הכא במאי עסקינן – בחושש בגרונו. דתניא: החושש בגרונו – לא יערענו בשמן תחלה בשבת, אבל נותן שמן הרבה לתוך אניגרין ובולע.

פשיטא! מהו דתימא; כיון דלרפואה קא מכיין – לא לבריך עליה כלל, קמשמע לן: כיון דאית ליה הנאה מיניה בעי ברוכי.

אם אכן מדובר בתוספת מאוחרת בסוגיא שלנו, נראה פשוט שהנוסח המקורי בפיסקא [5] הוא הגירסא שברוב העדים, הלשון השני שבדפוס. אך אלו לא גרסו במקור את הצריכותא. כשנוספה הצריכותא הושמטו המילים "ורפואה ממילא קא הויא" מעדים מסוימים של פיסקא [4], וגירסא זו היא המשתקפת בלשון הראשון שבדפוס.

ברם, כבר הראינו בדיון בסוגיא ד שהסוגיא ההיא קדומה מאוד, ואף על פי שהיא מנוסחת בסתם היא קדמה לדברי רבא שבסוגיא ה בפירקין. לפי זה אין צורך של ממש לאחר את הצריכותא שבסוגיא שלנו כדי לטעון שהיא מבוססת על הסוגיא ההיא, ולפי זה אין הכרע של ממש בין שני הלשונויות שבפיסקא [4]: אפשר שהלשון הארוך קוצר משום שהוא נתפס כמיותר לאור הצריכותא, כפי שפירשנו לעיל אליבא דווייס, אך אפשר גם שהצריכותא הייתה תמיד חלק מן הסוגיא, והגירסא הקצרה היא המקורית, והמילים "ורפואה ממילא קא הויא" נוספו בשלב מאוחר יותר לפיסקא [4] לשם הבהרה, וזאת על סמך הנאמר בפיסקא [5].

29 גם בכתב יד מינכן מצאנו שני לשונות, אך בשניהם מצאנו את המילים "ורפואה ממילא קא הויא", וחילוף הלשונויות מתייחס ללשון הצריכותא דווקא.

30 ראו א' כהן, "ביקורת הלכתית לעומת ביקורת ספרותית בסוגיות התלמוד", אסופות ג (תשמ"ט), עמ' שלא-שמו (לצריכותא ראו הערה 10 בעמ' שלג שם).

31 וייס שם, עמ' 33. וייס מפנה לדף לו ע"א, שם מצאנו צריכותא דומה בקשר לקימחא, אך שם אין הקמה משמש לרפואה, ונראה שהתכוון להקביל את הצריכותא שלנו לזו של שמן זית דווקא.